

2010

$\beta \ddot{y} \ddot{Y} \check{s} \acute{E} \frac{1}{2} \tilde{A} \ddot{A} \pm \frac{1}{2} \ddot{A}^{-\frac{1}{2}} \zeta \hat{A} \boxtimes \tilde{A} \neg \ddot{A} \tilde{A} \zeta \hat{A} \acute{E}$
 $\beta \ddot{y} \ddot{A} \cdot \hat{A} \bullet \gg \gg \cdot \frac{1}{2} {}^1 0 \textcircled{R} \hat{A} \text{''} \cdot \frac{1}{4} \zeta {}^0 \acute{A} \pm \ddot{A}^{-\pm} \hat{A} \frac{1}{4}$
 $\beta \ddot{y} \ddot{A} \zeta \mathcal{A} \pm {}^0 \grave{\text{i}} \ddot{A} \acute{E} \frac{1}{2} {}^0 1 \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{4} \pm \ddot{A} \zeta {}^3 \acute{A} \pm \mathcal{A} E {}^1 0$

Klapisis, Antonis

$\beta \ddot{y} \check{s} - \frac{1}{2} \ddot{A} \acute{A} \zeta \text{' } \acute{A} \uparrow \pm \frac{1}{2} \ddot{A} {}^1 \hat{1} \frac{1}{2}, \bullet \mu \zeta \mu \gg \gg \cdot \frac{1}{2} {}^1 0 \hat{1} \frac{1}{2} {}^0 \pm 1 \check{s} \acute{A} \acute{A} \acute{A} {}^1 \pm 0 \hat{1} \frac{1}{2} \pounds \grave{A} \zeta \acute{A} \acute{1} \frac{1}{2}$

$\beta \ddot{y} \cdot \ddot{A} \pm 1 \acute{A} \mu^{-\pm} \text{!}^{-} \gg \acute{E} \frac{1}{2} \check{s} \acute{E} \frac{1}{2} \tilde{A} \ddot{A} \pm \frac{1}{2} \ddot{A}^{-\frac{1}{2}} \zeta \acute{A} {}^0 \pm 1 \text{TM} \acute{E} \neg \frac{1}{2} \frac{1}{2} \pm \hat{A} \boxtimes \tilde{A} \neg \ddot{A} \tilde{A} \zeta \acute{A}$
<http://hdl.handle.net/11728/10994>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ, 6-8 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2009

Επιμέλεια

Μόσχος Μορφακίδης

Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής

**Κέντρο Βυζαντινών, Νεοελληνικών και Κυπριακών Σπουδών
Εταιρεία Φίλων Κ. και Ι. Τσάτσου**

ΓΡΑΝΑΔΑ - ΑΘΗΝΑ 2010

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ / DATOS DE PUBLICACIÓN

Τίτλος: Κωνσταντίνος Τσάτσος. Φιλόσοφος, συγγραφέας, πολιτικός.
Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Αθήνα, 6-8 Νοεμβρίου 2009

Título: Constantinos Tsatsos. Filósofo, escritor, político.
Actas del Congreso Científico Internacional. Atenas, 6-8 de noviembre de 2009

Επιμέλεια / Editores: Μόσχος Μορφακίδης,
Παναγιώτα Παπαδοπούλου, Δημήτρης Αγγελής

σσ. 760

Μελέτες Φιλοσοφίας, Δικαίου, Λογοτεχνίας, Ιστορίας και Πολιτικής.

Χορηγοί του τόμου:

Ακαδημία Αθηνών
Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη
Εταιρεία Φίλων Κ. και Ι. Τσάτσου

© Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas
C/Gran Vía, 9 - 2º, 18001 GRANADA - ESPAÑA. Telf./fax: +34 958220874
ISBN: 978-84-95905-33-8

© Εταιρεία Φίλων Κωνσταντίνου και Ιωάννας Τσάτσου
Κυδαθηναίων 9, 105 58 Αθήνα
ISBN: 978-960-98347-1-1

Φωτοστοιχειοθεσία-σελιδοποίηση: Jorge Lemus Pérez, Granada

Εκτύπωση: «Στοιχειάγρα» Α^{οο} ΕΜΜ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ ΕΠΕ, Αθήνα

Πρώτη έκδοση: Γρανάδα - Αθήνα, Νοέμβριος 2010

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ. ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΑΘΗΝΑ, 6-8 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2009

Πρόλογος	11
Πρόγραμμα	15
Κωνσταντίνος ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ - Κωνσταντίνος Τσάτσος (1899 - 1987).....	23
Κωνσταντίνος ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος και η Ακαδημία Αθηνών	33

Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Τερέζα ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΛΑ - Ο Πλατωνισμός του Κωνσταντίνου Τσάτσου..	41
Γεωργία ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Ο Κ. Τσάτσος και ο νεοκαντανιανισμός	51
Κώστας ΑΝΔΡΟΥΛΙΑΔΑΚΗΣ - Λόγος, ελευθερία και παιδεία Τα θεμέλια της ηθικής φιλοσοφίας του Κ. Τσάτσου	61
Γεωργία ΛΑΔΟΓΙΑΝΝΗ - Φιλοσοφία vs τέχνη στην κριτική του μεσοπολέμου....	73
Δημήτρης ΑΓΓΕΛΗΣ - Αισθητικές αντιλήψεις του Κωνσταντίνου Τσάτσου	81
Παναγιώτης ΝΟΥΤΣΟΣ - Αρχαίοι Φιλοσοφίας και θεωρίας των Επιστημών	97
Βασίλης Α. ΜΠΟΠΑΤΖΗΣ - Ιδεολογία της Επιστήμης και Οικειοποιήσεις της Τεχνολογίας.....	103
Γιώργος Ι. ΤΣΙΑΝΤΗΣ - Έννοια και αποστολή της φιλοσοφίας κατά τον Κωνσταντίνο Τσάτσο	123
Πολύκαρπος ΚΑΡΑΜΟΥΖΗΣ - Η πολιτική λειτουργία της θρησκείας στη Σικέψη του Κωνσταντίνου Τσάτσου	131
Ιωάννης Δ. ΣΠΥΡΑΛΛΟΣ - Η φιλοσοφία της θρησκείας στον στοχασμό του Κ. Τσάτσου	153
Μαριάνος Δ. ΚΑΡΑΣΗΣ - Το σύστημα φιλοσοφίας του δικαίου του Κωνσταντίνου Τσάτσου.....	163
Νικήτας ΑΛΙΠΡΑΝΤΗΣ - Η. Kelsen, Κ. Τσάτσος και διορθωτική συμπλήρωση της κλιμακωτής δομής του δικαίου.....	171
Αντώνιος ΧΑΝΟΣ - Τελολογική ερμηνεία των νομικών διατάξεων και τελολογικό σύστημα του δικαίου	185
Κωνσταντίνος Γ. ΒΛΑΧΟΣ - Η τελολογική μέθοδος ερμηνείας των κλασικών Ρωμαίων νομομαθών.....	203

Κηρύσσοντας την έναρξη του Πανελληνίου Συνεδρίου λογοτεχνών πάλι, του δίνεται, όπως αναφέρει:

...η ευκαιρία να ξαναγυρίσω,..., σε γνώριμα και αγαπημένα υψίπεδα⁶³.

Στις 14 Απριλίου του 1976 επισκέπτεται τη Σπάρτη για να μιλήσει στη Σχολή Ελευθέρας Φιλοσοφίας "Ο Πλήθων"

...ως παλαιός καθηγητής για να τιμήσω έξοχους εν φιλοσοφία συναδέλφους...⁶⁴.

Ας γίνει επιπλέον αναφορά σε κάποιες δράσεις του, που ίσως να μην είναι τόσο γνωστές στο ευρύ κοινό. Υπήρξε υποστηρικτής της έκδοσης μιας σειράς βιβλίων με τη λακωνική επωνυμία «Πειστήρια» από τις εκδόσεις 'ΣΙΔΕΡΗ' με στόχο την καλλιέργεια του δημοκρατικού φρονήματος και τον αγώνα για την πνευματική ελευθερία⁶⁵. Επίσης, κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στη Γαλλία και σε επαφές που είχε με το εκεί Ινστιτούτο Pasteur, προώθησε τη χρηματοδότηση του αντιστοιχού ελληνικού ερευνητικού ιδρύματος⁶⁶.

Κάθε λόγος που εκφώνησε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Τσάτσος, κάθε αράδα που έγραψε μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστής μελέτης. Ο βαθύς και πυκνός λόγος του, ο μεστός από νοήματα, ο πλημμυρισμένος από αγάπη, θαυμασμό και πίστη για όλα όσα συνθέτουν την ελληνικότητά μας, επίκαιρος και διαχρονικός, συγκινεί, προβληματίζει, διδάσκει και καθοδηγεί. Τα λόγια με τα οποία ολοκληρώνει την ομιλία του στην επέτειο απελευθέρωσης των Ιωαννίνων στις 20 Φεβρουαρίου 1977 συμπυκνώνουν το αξιακό σύστημα που καθοδηγεί τη σκέψη του:

Ο χρόνος, ο μεγάλος σιωπηλός και υπομονετικός διδαχός, ολοένα θα μας διδάσκει αυτό το μέγα μάθημα της σαφήνειας και της εμβαθύνσεως, για να καταστούμε, βαδίζοντας κατά τον ελληνικό κανόνα του μέτρου, που είναι και ο κανόνας της αληθινής δημοκρατίας, σκαπανείς μιας αφατρίαστης παιδείας, ώστε να πλάθεται ολοένα και εντελέστερα και αρτιότερα το κάλλος και η λαμπρότητα της εθνικής μας φυσιογνωμίας⁶⁷.

⁶³ Στο ίδιο, σελ. 39.

⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 61.

⁶⁵ Αρχείο Κ. & Ι. Τσάτσου, φάκελος 68, υποφάκελος 1.

⁶⁶ Αρχείο Κ. & Ι. Τσάτσου, φάκελος 88, υποφάκελος 3.

⁶⁷ Κωνσταντίνου Τσάτσου, *Προεδρικά Κείμενα...*, δ.π., σελ. 127.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΛΑΨΗΣ

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος ως Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας μέσα από το φακό των κινηματογραφικών Επικαιρίων

Η εκλογή του Κωνσταντίνου Τσάτσου ως Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας στις 19 Ιουνίου 1975 αποτέλεσε σημείο καμπής στη μεταπολιτευτική ιστορία της Ελλάδας, καθώς συνιστούσε ταυτόχρονα το συμβολικό αλλά και ουσιαστικό επιστέγασμα της εργώδους προσπάθειας που αναλήφθηκε στους πρώτους μήνες μετά την κατάρρευση της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας για την οικοδόμηση μίας σύγχρονης και δημοκρατικής πολιτείας. Από τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο Κωνσταντίνος Τσάτσος έμελλε για μία πενταετία (1975-1980) να καταστεί θεματοφύλακας του πολιτεύματος, ασκώντας με τρόπο υποδειγματικό τα καθήκοντά του, όπως αυτά προσδιορίζονταν από το Σύνταγμα του 1975, στη σύνταξη του οποίου, εξάλλου, είχε συμβάλει αποφασιστικά και ο ίδιος.

Όπως ήταν φυσικό, την ίδια χρονική περίοδο ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, αποτέλεσε έναν από τους σημαντικότερους πρωταγωνιστές των κινηματογραφικών Επικαιρίων της εποχής, στα οποία αποτυπώνεται με τρόπο εξαιρετικά γλαφυρό η συμμετοχή του στο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι. Λαμβάνοντας, εξάλλου, υπ' όψιν την απήχηση των Επικαιρίων στην κοινή γνώμη της εποχής σε ολόκληρη την Ελλάδα, αλλά και στον ελληνισμό της διασποράς, η διαμόρφωση αυτής της εικόνας συνιστούσε αποφασιστικό βήμα προς την κατεύθυνση της συγκρότησης ενός προτύπου ανώτατου άρχοντα, θεμελιωμένου σε ένα στέρεο ηθικό και πνευματικό υπόβαθρο. Ο Τσάτσος, με άλλα λόγια, ανάγεται σε υπόδειγμα πολιτικού άνδρα, ο οποίος καλείται να αναλάβει το ύπατο πολιτειακό αξίωμα της νεαρής Ελληνικής Δημοκρατίας, προσδίδοντάς του σημαντικό κύρος ως αποτέλεσμα της ακτινοβολίας της πολυσηδούς προσωπικότητάς του. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κινηματογραφικά Επικάια της πενταετίας 1975-1980 επιχειρούν να συγκροτήσουν με τρόπο όσο το δυνατόν πειστικότερο και συνεκτικότερο τις επιμέρους πτυχές του προτύπου που συνιστά ο Κωνσταντίνος Τσάτσος ως πρώτος εκλεγμένος Πρόεδρος της Δημοκρατίας.

Αυτονόγη προτεραιότητα στο είδος της θεματολογίας των Επικαιρίων που σχετίζεται με τις δραστηριότητες του Τσάτσου έχουν οι κατεξοχήν θεσμικές εμφανίσεις του, με πρώτη την εκλογή, την ορκωμοσία και την ανάληψη των καθηκόντων

του ως Προέδρου της Δημοκρατίας τον Ιούνιο του 1975¹. Δίνοντας έμφαση στις επίσημες τελετές και άλλες εκδηλώσεις στις οποίες συμμετέχει ως ανώτατος άρχοντας ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, ο φακός των Επικαιρών αναδεικνύει το ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας ως συμβόλου εθνικής ενότητας και ως παράγοντα διασφάλισης της ομαλής λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο μόλις έχει αποκατασταθεί στην Ελλάδα. Σε αυτό το πλαίσιο, εξάλλου, η επανειλημμένη προβολή των τελετών ορκωμοσίας των αξιωματικών των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας, στις οποίες παρίσταται ο Τσάτσος², επιχειρεί να δώσει το στίγμα της πλήρους συμμόρφωσης προς το Σύνταγμα και τους νόμους που οφείλει στο εξής να διέπει όλα τα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας έπειτα από την τραυματική εμπειρία της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας.

Η συνταγματική αποστολή του Προέδρου της Δημοκρατίας ως θεματοφύλακα του δημοκρατικού πολιτεύματος αποκτά κατά τη διάρκεια της θητείας του Τσάτσου χαρακτήρα όχι μόνο θεσμικής, αλλά ταυτόχρονα και υψηλότερης ηθικής επιταγής. Μέσα από το προσωπικό του παράδειγμα, όπως αυτό αναδεικνύεται από τα κινηματογραφικά Επίκαιρα, ο Τσάτσος επιδιώκει να εμπεδώσει την προσήλωση του ελληνικού λαού στο ιδανικό της δημοκρατίας, η οποία για τον ίδιο δεν αποτελεί μία στατική, αλλά αντίθετα μία δυναμική έννοια, άμεσα συνυφασμένη με την πνευματική ανάπτυξη των πολιτών: «*Όσο θα παράγεται η ηθική και κοινωνική καλλιέργεια του ανθρώπου*», τόνιζε κατά την εναρκτήρια ομιλία του στο διεθνές συμπόσιο με θέμα το μέλλον της δημοκρατίας, το οποίο διοργανώθηκε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1977, «*τόσο θα αναπτύσσεται και η δημοκρατία, πλησιάζοντας σταδιακά προς μία ιδανική μορφή*»³.

Η αποτύπωση των θεσμικών αρμοδιοτήτων του Κωνσταντίνου Τσάτσου ως Προέδρου της Δημοκρατίας συμπληρώνεται από τις δραστηριότητές του ως διεθνή εκπροσώπου της Ελλάδας. Η προβολή των συναντήσεών του με ξένους ηγέτες⁴,

¹ Βλ. Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο [στο εξής Ε.Ο.Α.], «Ελληνικά Επίκαιρα 197525».

² Βλ. για παράδειγμα Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197528», «Ελληνικά Επίκαιρα 197529», «Ελληνικά Επίκαιρα 197620», «Ελληνικά Επίκαιρα 197624», «Ελληνικά Επίκαιρα 197625», «Ελληνικά Επίκαιρα 197631», «Ελληνικά Νέα 197710», «Ελληνικά Νέα 197711», «Ελληνικά Νέα 197726», «Ελληνικά Νέα 197729» και «Ελληνικά Νέα 197746».

³ Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197737» και «Ελληνικό Χρονικό Νοεμβρίου 1977».

⁴ Βλ. για παράδειγμα τις συναντήσεις του Τσάτσου με τον Πρόεδρο της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας Νικολάε Τσαουσέσκου (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197613»), με τον Πρόεδρο του Κρατικού Συμβουλίου της Βουλγαρίας Τοντόρ Ζίφκοφ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197615»), με τον Πρωθυπουργό της Μάλτας Ντομ Μίντωφ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197615») και με τον Πρόεδρο της Ομοσπονδιακής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας Γιάσοτ Μπρόζ Τίτο (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197620»).

υπουργούς Εξωτερικών⁵ καθώς και με άλλες πολιτικές προσωπικότητες⁶, τοποθετούν τον Τσάτσο στο προσκήνιο του πολιτικού γίνεσθαι, ανάγοντάς τον σε σημαντικό παράγοντα άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ταυτόχρονα, η ιδιαίτερη έμφαση που δίδεται στις επαφές του Τσάτσου με ηγέτες κρατών μελών αλλά και με θεσμικούς παράγοντες της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ)⁷ αναδεικνύει στην πράξη τον σταθερό ευρωπαϊκό προσανατολισμό της ελληνικής κυβέρνησης, στον οποίο ασφαλώς συμπίπτει και ο ανώτατος άρχοντας της χώρας⁸, προσδίδοντας με αυτό τον τρόπο χαρακτήρα ευρύτερης εθνικής συναίνεσης στην προσπάθεια για την όσο το δυνατόν ταχύτερη πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ⁹.

Ξεχωριστό κεφάλαιο στις δραστηριότητες του Τσάτσου ως διεθνή παραστάτη της χώρας αποτελεί η προβολή των δραστηριοτήτων του που σχετίζονται με την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος. Οι συνομιλίες που είχε στην Αθήνα τον Ιούνιο

⁵ Βλ. για παράδειγμα τις συναντήσεις του Τσάτσου με τον υπουργό Εξωτερικών του Ιράν Αμπασαλί Καλαμπάρι (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197643»), με τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Σάουρους Βανς (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197802») και με τον υπουργό Εξωτερικών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας Χουάνγκ Χούα (Ε.Ο.Α., «Ελληνικό Χρονικό 197816»).

⁶ Βλ. για παράδειγμα τις συναντήσεις του Τσάτσου με τον Πρόεδρο του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας Βύλλο Μπραντ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197526»), με τον Πρόεδρο της Ομοσπονδιακής Εθνοσυνέλευσης της Γιουγκοσλαβίας Κίρο Γκέλεγκόφ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197643»), με τον γερουσιαστή των ΗΠΑ Έντουαρντ Κένεντι (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197646»), με τον Πρόεδρο της Μεγάλης Εθνοσυνέλευσης της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας Νικολάε Γκοσάν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197706»), με την Α' Αντιπρόεδρο της πολωνικής Βουλής Χαλίνα Σκυτνέφσκα (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197711») και με τον Υπατο Αρμοστή του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες Πρίγκατσα Σαντρουντίν Αγά Χαν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197734»).

⁷ Βλ. για παράδειγμα τις συναντήσεις του Τσάτσου με τον Πρωθυπουργό του Λουξεμβούργου Γκαστόν Τορν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197527»), με τον Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίιν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197538» και «Ελληνικό Χρονικό 197907»), με τον Αντιπρόεδρο της Επιτροπής της ΕΟΚ Αλπέρο Σπινέλλι (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197548»), με τον Καγκελάριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Χέλμουτ Σμιτ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197601»), με τον Πρόεδρο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Ζωρζ Σπενάλ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197626»), με τον υπουργό Εξωτερικών της Δανίας Κνουτ Μπόργκε Άντερσεν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197638»), με τον Πρωθυπουργό της Ιταλίας Τζούλιο Αντρέotti (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197720»), με τον Αντικαγκελάριο και υπουργό Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας Χανς-Ντίτριχ Γκόνσερ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197731»), με τον Επίτροπο της ΕΟΚ για την αναπτυξιακή πολιτική Κλωντ Σεσόν (Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197738») και με τον Πρωθυπουργό της Ολλανδίας Αντρέας Αντόνιους Μαρία βαν Αγκτ (Ε.Ο.Α., «Ελληνικό Χρονικό 197909»).

⁸ Για τις απόψεις του Τσάτσου –διατυπωμένες κατά τη διάρκεια της προεδρικής του θητείας– σχετικά με την ευρωπαϊκή προοπτική της Ελλάδας βλ. ειδικότερα Κωνσταντίνος Τσάτσος, *Ελλάς και Ευρώπη* (Αθήνα: Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών, 1977).

⁹ Βλ. χαρακτηριστικά Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197804», όπου γίνεται αναφορά στην εναρκτήρια ομιλία του Τσάτσου στο συνέδριο με τίτλο «Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι Έλληνες μηχανικοί», το οποίο διοργανώθηκε στο Ίδρυμα Ευγενίου Ευγενίδου το Φεβρουάριο του 1978.

του 1977 με τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπο Μακάριο¹⁰ (τον οποίο λίγες εβδομάδες αργότερα θα συνοδεύσει, εκπροσωπώντας την Ελλάδα, στην τελευταία του κατοικία¹¹) και το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους με το νεοεκλεγέντα Πρόεδρο Σπύρο Κυπριανού¹² όχι μόνο αποτελούσαν σαφή ένδειξη του προσωπικού του ενδιαφέροντος για την τύχη της μεγαλονήσου, αλλά ταυτόχρονα σηματοδοτούσαν συμβολικά την πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων της Ελλάδας και της Κύπρου, οι οποίες είχαν δεχθεί ισχυρά πλήγματα κατά τη διάρκεια της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας. Ως Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, εξάλλου, ο Τσάτσος έδινε το παράδειγμα της συμπαράστασης στον πολύπαθο κυπριακό ελληνισμό και ειδικότερα στους πρόσφυγες της τουρκικής εισβολής του 1974¹³.

Σε μία περίοδο εξαιρετικά κρίσιμη για το μέλλον του ελληνισμού τόσο εντός όσο και εκτός των συνόρων του ελληνικού κράτους, ο Τσάτσος προβάλλεται σταθερά μέσα από τα Επίκαιρα ως ο ενσαρκωτής της εθνικής ενότητας, την οποία και ο ίδιος επικαλείται ως αποφασιστικό παράγοντα για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και ανεξαρτησίας όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και της Κύπρου. Διακατεχόμενος από την αίσθηση του χρέους έναντι της πατρίδας, ο Τσάτσος δεν παρέλειπε να τονίζει την ανάγκη της συστράτευσης όλων των Ελλήνων με απώτερο στόχο την επιτυχή αντιμετώπιση κάθε είδους εξωτερικής απειλής. Δίνοντας με σαφήνεια το στίγμα αυτής της εθνικής επιταγής και σκιαγραφώντας παράλληλα τους βασικούς άξονες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έναντι της τουρκικής επιθετικότητας, η οποία, μετά την εισβολή στην Κύπρο, είχε εκδηλωθεί ανοιχτά και στο Αιγαίο τον Αύγουστο του 1976 μέσω της παραβίασης της ελληνικής υφαλοκρηπίδας από το τουρκικό ερευνητικό σκάφος «ΜΤΑ-Σισμικ Ίν», ο Τσάτσος υπογράμμιζε μεταξύ άλλων στο μήνυμα που απηύθυνε προς τους απόδημους Έλληνες ενόψει του εορτασμού των Χριστουγέννων του 1977:

Μπορείτε να καμαρώνετε την Ελλάδα που αγωνίζεται για τη δικαίωση των αδελφών μας Κυπρίων και για την προάσπιση κάθε σπαθιάς της επικράτειάς μας, κάθε νησιού, κάθε πέτρας. Και να ξέρετε ότι σε αυτόν τον αγώνα όλοι οι Έλληνες και εσείς μαζί μας, όλοι είμαστε ενωμένοι και ενώ όλοι αγαπούμε την ειρήνη, όλοι τη θέλουμε δίκαιη και τιμημένη. Ειρήνη, αλλά και δικαιοσύνη και αλύγιστη αποφασιστικότητα για την ανεξαρτησία και ακεραιότητα της πατρίδας¹⁴.

Πέρα, ωστόσο, από τη θεσμική διάσταση της αποστολής του, μέσα από το φακό των Επίκαιρων επιχειρείται η συστηματική προβολή του Τσάτσου ως ηθικού προτύπου, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τη συχνή αναφορά στην κοινωνική διάσταση των δραστηριοτήτων

¹⁰ Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197723».

¹¹ Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197730».

¹² Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197737».

¹³ Βλ. για παράδειγμα Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197539».

¹⁴ Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197746».

του Προέδρου της Δημοκρατίας. Επιχειρώντας να δώσει έμπρακτα το παράδειγμα της κοινωνικής αλληλεγγύης, ο Τσάτσος φροντίζει κατά τη διάρκεια της θητείας στο ύπατο πολιτειακό αξίωμα για τη διοργάνωση εκδηλώσεων για τα ορφανά παιδιά στο Προεδρικό Μέγαρο¹⁵, τόπος που στο συλλογικό υποσυνείδητο ήταν ταυτισμένος αποκλειστικά με τη διεξαγωγή επίσημων συναντήσεων και δεξιώσεων. Κινούμενος προς την ίδια κατεύθυνση, ο Τσάτσος δεν παρέλειψε να θεμελιώσει ο ίδιος το Νοέμβριο του 1977 το 1^ο Παιδικό Χωριό SOS στη Βάρη της Αττικής¹⁶, επισημαίνοντας με αυτόν τον τρόπο την ηθική υποχρέωση όλων των πολιτών να συνδράμουν ενεργά τους αναξιοπαθούντες συμπολίτες τους¹⁷. Η καταγραφή, εξάλλου, των κοινωνικών ευαισθησιών του Τσάτσου συμπληρώνεται από την υπογράμμιση του ειδικού ενδιαφέροντός του για την ελληνική νεολαία, όπως αυτό αποτυπώθηκε στην πρωτοβουλία του να δεχθεί στο Προεδρικό Μέγαρο δεκάδες μαθητές και μαθήτριες από ολόκληρη την Ελλάδα στο πλαίσιο του εορτασμού του Παγκόσμιου Έτους Παιδιού (1979)¹⁸.

Η παρουσίαση του Τσάτσου ως Προέδρου της Δημοκρατίας μέσα από τα Επίκαιρα αποσκοπεί με άλλα λόγια στην ανάδειξη του όχι μόνο ως υποδείγματος ανώτατου άρχοντα, αλλά επιπλέον και ως υποδείγματος χρηστού πολίτη, ο οποίος συναισθάνεται την ευθύνη του ως ενεργό μέλος της κοινωνίας. Έτσι, ο Τσάτσος προβάλλεται μέσα από τα Επίκαιρα ως ο ενσαρκωτής αυτού του ιδεοτύπου, ο οποίος θεμελιώνεται κατά κύριο λόγο στη συλλογική ηθική συνείδηση. Οι έννοιες της τιμής και του χρέους, τις οποίες και ο ίδιος ο Τσάτσος επικαλείται δημόσια ως αναπόσπαστο μέρος της πνευματικής και ηθικής κληρονομιάς των Ελλήνων¹⁹, αποτελούν με αυτό τον τρόπο τον πυρήνα γύρω από τον οποίο συγκροτείται το πρότυπο συμπεριφοράς που αποτελεί ως πρώτος πολίτης της χώρας ο ίδιος ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Με δεδομένη, εξάλλου, την επικράτηση στο δημόσιο λόγο κατά τη διάρκεια της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας ακραίων εθνικιστικών ιδεολογημάτων, ο Τσάτσος γίνεται το μέσο της σταδιακής επαναφοράς στο προσκήνιο του υγιούς πατριωτισμού, ο οποίος αντλεί τη δυναμική του τόσο από την παράδοση, όσο και από τη σύγχρονη πορεία του ελληνικού έθνους²⁰.

Η ανάδειξη του Τσάτσου σε πρότυπο κοινωνικής συμπεριφοράς συμπληρώνεται από τη συχνή αναφορά των κινηματογραφικών Επίκαιρων σε δραστηριότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας που σχετίζονται με την τέχνη και την επιστήμη. Είτε

¹⁵ Βλ. Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197552» και «Ελληνικά Νέα 197652».

¹⁶ Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197742».

¹⁷ Στην προσπάθεια, εξάλλου, ευαισθητοποίησης του κοινού απέναντι σε κοινωνικά ζητήματα, ενεργό ρόλο θα αναλάβει και η σύζυγος του Κωνσταντίνου Τσάτσου, Ιωάννα· βλ. για παράδειγμα Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197643», όπου γίνεται ειδική αναφορά στα εγκαίνια του Κοινωνικού και Πνευματικού Κέντρου Προσαρμογής και Αποκατάστασης Τυφλών στην Καλλιθέα από την Ιωάννα Τσάτσου.

¹⁸ Βλ. Ε.Ο.Α., «Ελληνικό Χρονικό 197902».

¹⁹ Βλ. Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Νέα 197746».

²⁰ Στο ίδιο.

πρόκειται για εγκαινία εκθέσεων αφιερωμένων στην τέχνη και τον πολιτισμό²¹, είτε για την κήρυξη της έναρξης ή της λήξης επιστημονικών συνεδρίων²², ο Τσάτσος αναδεικνύεται μέσα από τη θεματολογία των Επικαιρών ως μία εξέχουσα πνευματική φυσιογνωμία, με ανησυχίες και ενδιαφέροντα πολύ ευρύτερα από τα στενά καθήκοντα του πολιτειακού του αξιώματος. Ο Τσάτσος, με άλλα λόγια, δεν προβάλλεται μέσα από τα Επίκαιρα απλώς ως μία διακεκριμένη πολιτική προσωπικότητα, αλλά ταυτόχρονα και ως ένας διανοούμενος με αναγνώριση που υπερβαίνει τα στενά όρια της ελληνικής επικράτειας και αποκτά διεθνή ακτινοβολία. Όταν τον Απρίλιο του 1979 ο Τσάτσος θα πραγματοποιήσει επίσημη επίσκεψη στο Παρίσι ως προσκεκλημένος του Γάλλου ομολόγου του Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν, η εκτενής κάλυψη των τελετών αναγόρευσής του αφενός σε επίτιμο μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας και αφετέρου σε επίτιμο διδάκτορα της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Πανεπιστημίου της Σορβόνης²³ θα αποτελέσουν το επιστέγασμα αυτής της διαδικασίας.

Η σταθερή, με άλλα λόγια, αναφορά των Επικαιρών στην πνευματική διάσταση της προσωπικότητας του Τσάτσου, σε συνδυασμό με την προβολή του ως ηθικού προτύπου, κατατείνουν στην ανάδειξή του σε πολιτική φυσιογνωμία με πλατωνικές αναφορές: ο πεπαιδευμένος πολιτικός, ο οποίος διαθέτει ευρύτητα πνεύματος αλλά και στέρεα ηθική συνείδηση, την οποία οφείλει να μεταλαμπαδεύσει και στους υπόλοιπους πολίτες. Έτσι, ο Τσάτσος ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας μοιάζει να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του φιλοσόφου-άρχοντα της ιδανικής πολιτείας του Πλάτωνα, χωρίς ωστόσο να αποστασιοποιείται από τις δημοκρατικές καταβολές του.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Τσάτσος, με δεδομένη την πεποίθηση της κοινής γνώμης για τις πνευματικές του αρετές, χρησιμοποιείται από τα Επίκαιρα και ως όχημα για την εισαγωγή καινοτόμων ιδεών στην ελληνική κοινωνία, όπως για παράδειγμα εκείνης του σεβασμού και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Έτσι, σε μία εποχή που οι οικολογικές ευαισθησίες στην Ελλάδα βρίσκονταν ακόμα σε εμβρυώδη μορφή, ο Τσάτσος επλέγεται ως το ενδεδειγμένο πρόσωπο για την οικολογική αφύπνιση των πολιτών. Στο μήνυμα που απύθνησε το 1977 προς τον ελληνικό λαό με αφορμή τον εορτασμό της Παγκόσμιας Ημέρας Προστασίας του Περιβάλλοντος τόνιζε:

²¹ Βλ. για παράδειγμα Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197548», «Ελληνικά Επίκαιρα 197619», «Ελληνικά Επίκαιρα 197637», «Ελληνικά Νέα 197648», «Ελληνικά Νέα 197726», «Ελληνικά Νέα 197736», «Ελληνικά Νέα 197739», «Ελληνικά Νέα 197742» και «Ελληνικό Χρονικό 197912».

²² Βλ. για παράδειγμα Ε.Ο.Α., «Ελληνικά Επίκαιρα 197543», «Ελληνικά Επίκαιρα 197544», «Ελληνικά Επίκαιρα 197545», «Ελληνικά Επίκαιρα 197616», «Ελληνικά Επίκαιρα 197628», «Ελληνικά Επίκαιρα 197638», «Ελληνικά Επίκαιρα 197643», «Ελληνικά Νέα 197719», «Ελληνικά Νέα 197723», «Ελληνικά Νέα 197729», «Ελληνικά Νέα 197737», «Ελληνικό Χρονικό Νοεμβρίου 1977», «Ελληνικά Νέα 197804», «Ελληνικό Χρονικό 197814» και «Ελληνικό Χρονικό 197911».

²³ Ε.Ο.Α., «Ελληνικό Χρονικό 197907».

Η σκληρή, αλλά συχνά απάνθρωπη μορφή που προσέδωσε στο χώρο η τεχνική εξέλιξη η μόλυνση, κάποτε και η θανάτωση των φυσικών όντων, η αποξένωση του ανθρώπου από το κατά φύση ζην, η κατάλυση της αισθητικότητας σε σημείο που το άγχος να κυριαρχεί εκεί που μπορούσε να βασιλεύει η χαρά, όλα αυτά συναπαρτίζουν έναν τεράστιο επικίνδυνο εχθρό του ανθρώπου και του πολιτισμού του, εχθρό που γεννήθηκε από τον πολιτισμό τον ίδιο και από την σε πολλά σημεία και στοιχεία υπερβολή του. Σήμερα, όσοι εποπτεύουν από ψηλά την πορεία της ανθρωπότητας, μας καλούν να πολεμήσουμε, να ανακόψουμε την πορεία, να βάλουμε ένα φραγμό στα εωσφορικά στοιχεία του πολιτισμού μας και να σώσουμε τη φύση που αρμόζει στον άνθρωπο, αλλά και τον άνθρωπο τον ίδιο που μόνο μέσα σε ποιοτικά ευγενές περιβάλλον διασώζει κι αυτός την ευγένειά του. Πολύπλευρος είναι ο αγώνας αυτός. Ο Έλληνας είναι από τους πιο αρχαίους χρόνους διαποτισμένος από αυτή την ανάγκη συσχέτισης της αρμονικής συνύπαρξης ανθρώπου και περιβάλλοντος και είναι τοποθετημένος σχεδόν αναγκαστικά και σήμερα στην πρώτη σειρά των αγωνιστών για τη διάπλαση ενός περιβάλλοντος που προστατεύει τον άνθρωπο ποικιλότροπα και τον εξυψώνει. Γι' αυτό ο Έλληνας, πιστός στις παραδόσεις του, με ειλικρινή ενθουσιασμό, συμμετέχει στην προσπάθεια των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον, με την ενδόμυχη ευχή η προσπάθεια αυτή να οπλίσει κάθε ανθρώπινη ύπαρξη με τη δύναμη να κατακτήσει το από κάθε άποψη καθαρό, υγιές περιβάλλον που αρμόζει στο σημερινό πολιτισμό του²⁴.

Συνολικά ιδωμένη, η εικόνα του Κωνσταντίνου Τσάτσου ως Προέδρου της Δημοκρατίας μέσα από τα κινηματογραφικά Επίκαιρα της πενταετίας 1975-1980 αποτελεί σε μεγάλο βαθμό αντανάκλαση της ίδιας της πολυδιάστατης προσωπικότητας του Τσάτσου, η οποία αξιοποιείται προκειμένου να συγκροτηθεί με τρόπο πειστικό ένα πρότυπο ανώτατου άρχοντα θεμελιωμένο σε ένα στέρεο ηθικό και πνευματικό υπόβαθρο. Χωρίς η προβολή αυτή να ξεφεύγει από τα ανθρώπινα μέτρα, δίνει το στίγμα της γενικότερης προσπάθειας των πρώτων μεταπολιτευτικών χρόνων αφενός για τον επαναπροσδιορισμό των προτεραιοτήτων της ελληνικής κοινωνίας έπειτα από μία εξαιρετικά τραγική περίοδο της ελληνικής ιστορίας και αφετέρου για τη δυναμική επανάκαμψη της Ελλάδας στο προσκήνιο του διεθνούς κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι. Σε αυτό το πλαίσιο, επομένως, η ανάδειξη του Τσάτσου από τα Επίκαιρα ως μία πνευματική και πολιτική φυσιογνωμία με διεθνή ακτινοβολία, ως ένας Ευρωπαίος διανοούμενος και πολιτικός, σε αντίθεση με τις παρακμαϊκές επιλογές της επτάχρονης δικτατορίας, μοιάζει να αποτελεί συνειδητή επιλογή με στόχο τη συνολικότερη αναδιάταξη του ελληνικού πολιτικού σκηνικού και τη στερέωση των δημοκρατικών θεσμών στη νεαρή Ελληνική Δημοκρατία.

²⁴ Ε.Ο.Α., «Ελληνικό Χρονικό Ιουλίου 1977».